

УДК 323.15-044.247(=214.58):316.3

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v054.2025.23>**М. В. Горват**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9177-5976>

*заступник голови Міжвідомчої робочої групи
з питань координації виконання Стратегії сприяння реалізації прав
і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини
в українському суспільстві при Закарпатській
обласній військовій адміністрації,
аспірант кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ ІНТЕГРАЦІЇ/ВКЛЮЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ РОМСЬКОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Постановка проблеми. Проблематика інтеграції/включення етнічних груп у громадянське суспільство виступає одним із пріоритетних завдань в контексті забезпечення етнополітичної стабільності держави. Інтеграція/включення представників мовних, релігійних, етнічних, національних меншин і корінних народів у мультикультурний простір не повинна мати нічого спільного з асиміляцією, а сприяти збереженню етнокультурного різноманіття поряд із процесом формування політичної нації. Інтеграційні процеси в середовищі міноритарних етнічних груп охоплюють не лише сферу культури, освіти та релігії, але й широкий спектр функціонування соціальних організацій в різних сферах соціального, економічного та політичного життя суспільства. Водночас не всі етнічні громади є відкритими для бурхливої динаміки сучасних інтеграційних процесів. У силу збереження традицій та умов компактного проживання у середовищі ромської етнічної групи зазвичай формуються специфічні соціальні установки, цінності, інтереси тощо. Відтак часто-густо ромські громади «не встигають» інтегруватися в громадянське суспільство з тією ж «швидкістю», яку на загальному рівні репрезентує держава. Тому в науковій літературі та офіційних документах етнополітичного формату останнім часом пропонується інклюзивний концепт інтеграції, що передбачає специфічні процедури соціального захисту та позитивної дискримінації, зокрема, для представників ромської етнічної групи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зауважити, що порушена нами проблематика має теоретико-концептуальний вимір. Він репрезентований у науковій студії етнологів Михайла Тиводара [16] та Степана Павлюка [6], політологів Олексія Картунова [7], Лариси Лойко [11] та Романа Коршука [10], дослідниці в галузі державного управління Вікторії Андріяш [1] та педагогині Алли Колупаєвої [9]. Нижче ми більш детально розглянемо їхні підходи а також ско-

релюємо нашу студію проблематики інтеграції/включення національних меншин у громадянське суспільство в контексті дискурсу міжнародного політико-правового простору, що присвячений інтеграції/включенню ромських етнічних громад.

Метою статті є висвітлення теоретико-концептуальних підходів до проблематики інтеграції/включення національних меншин у громадянське суспільство з акцентом на специфічних особливостях життєдіяльності ромських етнічних громад у країнах Центрально-Східної Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед необхідно зауважити, що термін «інтеграція» походить від латинського «*integratio*», що можна передати такими лексичними еквівалентами як «зближення», «об'єднання», «поповнення» та «відновлення». В «Енциклопедії Сучасної України» (2011) інтеграція розглядається як «об'єднання будь-яких елементів в одне ціле, а також поєднання та координація дій різних частин цілісної системи; процес взаємозближення і взаємодії окремих структур» [6]. Автори статті вирізняють шість різновидів інтеграції: екологічну, економічну, міжетнічну, міжнародну, природну та соціальну.

Український вчений-етнолог Степан Павлюк зауважує, що «міжетнічна інтеграція» як «форма етнічних процесів» формується в результаті взаємовідносин між різними етносами. Вона може призводити до кінцевої втрати однієї з етнічних спільнот до кінцевої втрати однієї з етнічних спільнот самосвідомості». Він наводить приклад Радянського Союзу, коли в результаті міжетнічної інтеграції зникли ряд малих етносів. Водночас офіційна ідеологія СРСР цей процес подавала під лозунгом «злиття націй і народів» [6].

У свою чергу етнолог Михайло Тиводар проаналізував міжетнічну інтеграцію у контексті етнооб'єднувачих етнічних процесів, які проявляються у злитті, зближенні та зміцненні етнічних спільнот і посилюють їх єдність. Міжетнічна інте-

грація розглядається поряд із іншими формами етнооб'єднавчих етнічних процесів: етнічною дифузією, етнічною консолідацією, етнічною асиміляцією, етнічною конвергенцією та етнічною міксацією [16, с. 127–128]. Варто зауважити, що класифікація етнооб'єднавчих етнічних процесів під формулюванням «інтеграційні етнополітичні процеси» була фактично запозичена вітчизняними політологами від Михайла Тиводара [18]. На думку вченого, в процесі інтеграції можуть сформуватися «міжетнічні спільноти у вигляді великих етнотериторіальних спільнот з певними елементами етнополітичної самосвідомості і самоідентифікації» [16, с. 127]. Він констатує, що названі процеси міжетнічної інтеграції притаманні всім довготрималим у часі поліетнічним державам – Російській імперії, Радянському Союзу, США та ін.

Висвітлюючи проблематику міжетнічної інтеграції, політолог Олексій Картунов слушно зауважив, що характерними її рисами є те, що вона: 1) стосується не окремих осіб, а груп людей (етнічних спільнот); 2) відбувається на паритетній основі; 3) веде до виникнення політичної нації, а не до нової суперетнічної спільноти [7]. Він також підмітив, що інтеграційні процеси відбуваються не лише в успішних демократіях на зразок США, Канади та Швейцарії, але й в посттоталітарних суспільствах, країнах, що розвиваються.

Міжетнічна інтеграція як процес формування політичної нації під назвою «українці» тривалий час відбувається в Україні. Водночас, як констатує Олексій Картунов, «слід враховувати, що він співпадає із назвою домінуючої етнонації і деякі етнічні групи не дуже охоче її сприймають» [7]. На наш погляд, такою була ситуація в Україні до повномасштабного вторгнення російських військ в Україну в лютому 2022 року. На цей час, через зовнішню загрозу, спостерігається досить потужне єднання представників різних груп етнічних меншин у рамках єдиної української політичної нації. Відтак політонім «українці» вже став брендом непереможності та стійкості громадянського суспільства в Україні, де, ромські громади також займають власне чільне місце.

Аналізуючи проблематику етнічних меншин у правовому та історичному вимірах, українська політологиня Лариса Лойко звертає увагу на різницю між поняттями «інтеграція» та «плюралізм». Якщо останнє, це – «політика, спрямована на збереження самобутності груп меншини, об'єднання різних груп меншин між собою з домінуючим населенням країни на принципах взаємодії, поваги і рівності», то інтеграція (в контексті поглядів британського дослідника П. Торнберрі – М.Г.) виступає політикою, що «прагне усунути етнічне розмежування суспіль-

ства і гарантувати рівні права, можливості та обов'язки всім громадянам, незалежно від їхньої належності до якоїсь групи» [11, с. 88].

Дослідниця громадських організацій етнічних меншин України Лариса Лойко резюмує також про те, що політика інтеграції «посідає ніби проміжне місце між двома режимами – сегрегації та асиміляції» [11, с. 88]. Якщо сегрегація передбачає культурне пригноблення, відсталість меншини й геттоїзацію, то асиміляція має на меті знищення самої етнічної спільноти через втрату її культурних і духовних цінностей.

Акцентуючи увагу на проблематиці інтеграції етнічних меншин у громадянське суспільство в контексті державної етнонаціональної політики, зауважимо, що інтеграція є досить складним, динамічним і багатофакторним процесом. Вона передбачає поступову адаптацію представників етнічної групи до політико-правового поля та соціальних інституцій держави, соціальних норм і цінностей домінантної етнічної спільноти або ж політичної нації, яка «винаходить» власну традицію. Зазначимо, що переважна більшість держав світу на практиці використовують саме інтеграційну модель етнополітики. Водночас досить часто етнополітологи ототожнюють асиміляційні та інтеграційні етнополітичні процеси. Відтак у науковій політологічній літературі зустрічається бінарний термін «асиміляційна (інтеграційна) модель етнополітики».

Аналізуючи мультикультурну, расистську та асиміляційну (інтеграційну) моделі етнополітики вітчизняний етнополітолог Роман Коршук пропонує розмежувати останню на дві самостійні – асиміляційну та інтеграційну. Головною метою інтеграційної моделі виступає в першу чергу «політична інтеграція, формування єдиної політичної та громадянської нації, натомість культурні та етнічні особливості залишаються» [10, с. 80]. В свою асиміляційна модель прагне нівелювати етнокультурні особливості етнічних груп меншин, примусити їх до відмови від власної мови, релігії, звичаїв, традиційної обрядової культури тощо. Це відбувається в двох варіаціях – добровільній або ж примусовій. Фахівець у галузі державного управління Петро Надолішній доречно констатував, що асиміляційні процеси завершуються на рівні другого покоління [13, с. 18].

Із нашої точки зору, наведене вище твердження Романа Коршука не може бути безапеляційним, ураховуючи в першу чергу сучасні процеси реідентифікації, що вже стали певним трендом серед американців, які в третьому й, навіть, четвертому поколінні шукають власне «етнічне коріння» у «старій» Європі. Відтак у ряді випадків процеси глобалізації початку ХХІ ст. призвели не лише до космополітизації особистості в багатоскладовому

суспільстві, але й до практики (де)реконструкції етнічної ідентичності в умовах полікультурності [8, с. 135–137].

Зауважимо, що вітчизняна дослідниця етнополітики в умовах глобалізації та фахівець у сфері державного управління етнополітичних процесів Вікторія Андріяш аналізує п'ять моделей етнополітики: асиміляцію, інтеграцію, фузію (дифузію), плюралізм та сегрегацію [1, с. 103–114]. На думку дослідниці, інтеграція «постулює процес, у якому багатоманітність елементів культури комбінується у єдність, утримуючи базову ідентичність» [1, с. 104]. Серед передумов інтеграції виділяють: 1) наявність тривалого досвіду співіснування; 2) ідентифікація себе з етнічною спільнотою; 3) взаємне бажання зберегти єдність держави. Протиріччями інтеграційної моделі є: 1) різні світоглядні цінності етнічних груп; 2) протилежні оцінки різних процесів і явищ у державі; 3) негативний зовнішній вплив на етнічну меншину з боку держав-сусідів [1, с. 107].

Останній чинник, що протидіє інтеграції, можна розглянути в контексті вже класичного концепту «етнополітичного трикутника» Роджерса Брюейкера. Вчений, зокрема, описав «тріадичну конфігурацію» як складну систему взаємин між національною/етнічною меншиною, націоналізаційною державою та зовнішньою національною вітчизною [3, с. 100–101]. Власне держава-сусід як зовнішня національна батьківщина для певної національної/етнічної меншини в рамках держави, яка стала на шлях націотворення, й може виступати негативним чинником процесу інтеграції.

На наш погляд, подібною етнополітичною ситуацією характеризується і Закарпатська область. Тут, зокрема, «націоналізаційною державою» є Україна, «етнічною меншиною» – закарпатські угорці, а «зовнішньою національною вітчизною» виступає Угорщина, яка проводить на Закарпатті політику так званої «м'якої сили» [12]. Подібне частково стосується Чернівецької (румуні) та Одеської області (болгари) України. На жаль, у випадку з російською етнічною громадою як національною меншиною в Україні, «зовнішня національна вітчизна» переслідуючи власні агресивні геополітичні цілі, звела нанівець конфігурацію «етнополітичного трикутника», парадоксально спричинивши ще більшу інтеграцію етнічних росіян та російськомовних українців в рамках української політичної нації.

Серед усіх моделей, інтеграція є найбільш суперечливою, тому в її рамках Вікторія Андріяш виділяє три «класичні європейські моделі інтеграції» – модель протесту, асиміляцію та мультикультуралізм. Протестна модель характеризує ситуацію в державах Західної Європи, де впродовж останніх десятиліть збільшується частка вихід-

ців з країн Азії та Африки. Іммігранти в країнах ЄС, переважно мусульманського віросповідання, часто-густо стають причиною загострення ситуації на ринку праці й житла, побутових конфліктів, які набувають рис міжетнічних сутичок, зростання ксенофобії в суспільстві тощо. З метою інтеграції до громадянського суспільства європейських держав упродовж останнього часу іммігранти-мусульмани об'єднуються не лише в рамках громадських організацій, але й на платформі політичних партій. Як приклад, можна назвати політичні партії турецької громади Нідерландів «Denk» і «Союз за оновлення та справедливість» у ФРН.

Зауважимо, що асиміляційна модель у Вікторії Андріяш виступає одним із векторів більш широкого процесу інтеграції. Вона є найбільш жорстким варіантом інтегрування етнічних меншин у громадянське суспільство сучасної національної держави. Дослідниця наводить доречний приклад Франції, яка в своєму законодавстві за принципом формування «єдиної нації» навіть не передбачає дефініції «національна меншина» (всі жителі, громадяни Франції безапеляційно вважаються французами – М.Г.) [1, с. 104].

Наголосимо на тому, що сучасне розуміння англomовного поняття «inclusion», що можна перекладати як «включення, залучення» концептуально відрізняється від поняття «інтеграція» (англ. «integration»). Він має дещо іншу конотацію, а відтак і дещо відмінний суспільний контекст. Зокрема, аналізуючи проблематику й перспективи інклюзивної освіти, дослідниця Алла Колупаєва звертає увагу на англomовну тріаду категорій: «мейнстримінг» («mainstreaming»), «інтеграція» («integration») та «інклюзія» («inclusion»). Вона деталізує зміст цих понять та розглядає власну освітню модель «від сегрегації до інклюзії» [9, с. 16, 25]. Алла Колупаєва зауважує, що включення на відміну від інтеграції охоплює «більш глибокі процеси, що відбуваються у суспільстві». Відтак дослідниця констатує, що в освітньому процесі включене/інклюзивне середовище практично «змінює роль педагога звичайного навчального закладу, який має сприймати учнів з особливими освітніми потребами, як і інших дітей у класі; залучати їх до спільних видів діяльності, ставлячи дещо інші завдання, залучати учнів до колективних форм навчання і групового вирішення завдань; використовувати різноманітні стратегії колективної участі – ігри, спільні проекти, лабораторні дослідження і т.ін.» [9, с. 24].

На наш погляд, вказаний підхід Алли Колупаєвої в педагогічній сфері можна застосувати й для більш глибокого розуміння інтеграційних/інклюзивних процесів в контексті вивчення ромської проблематики, адже роми як етнічна громада характеризуються специфічними рисами ментальності,

соціально-груповими стереотипами поведінки, нормами, установками та цінностями, що їх відрізняють від інших етнічних спільнот [2]. Беручи до уваги делікатну проблематику «ромського питання» можемо зауважити, що подібно до вчителів у школі, на наш погляд, так само й державні інституції покликані віднаходити специфічні методики взаємодії з ромами, зокрема, з елітою цієї етнічної громади України. Власне етнополітичний досвід у контексті врегулювання «ромського питання» сусідніх держав, зокрема, Словаччини, Угорщини та Румунії [4], засвідчує, що це є можливим на практиці й він вартий для застосування на рівні етнонаціональної політики України.

Необхідно зазначити, що англomовний термін «*Roma Inclusion*» як «включення»/«інклюзія» стосовно ромської етнічної групи доволі активно застосовується у міжнародному політико-правовому просторі, зокрема на рівні ОБСЄ, Ради Європи та ЄС, у працях науковців, експертних студіях та рекомендаціях тощо.

У першу чергу йдеться про документ під назвою «*The Decade of Roma Inclusion*», що українською мовою перекладають як «Десятиліття ромської інтеграції». Він був прийнятий на рівні дев'яти країн Центрально-Східної Європи (Болгарії, Хорватії, Чехії, Угорщини, Словаччини, Румунії, Македонії, Сербії та Чорногорії; згодом до них долучилися Албанія, Боснія і Герцеговина та Іспанія – М.Г.) та передбачав комплекс заходів щодо покращення умов життя ромів упродовж 2005–2015 років [21]. Задекларована проблема «включення ромів» передбачала всіляке залучення та участь самих ромів у рамках «Декади» через співпрацю громадського сектору та урядових структур. Пріоритетними напрямками проголошувалися питання працевлаштування, освіти, охорони здоров'я та забезпеченням житлом.

У цей період один із рамкових документів, розроблений на рівні ЄС, був прийнятий у 2011 році під назвою «*Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020*» («Рамкова програма національних стратегій інтеграції ромів до 2020 року») [23]. Колективне наукове дослідження «Розширення інклюзії ромів: стратегії, правда, примирення і справедливість для боротьби з антициганізмом», проведене на замовлення Департаменту політики Європейського парламенту висвітлює конкретні пропозиції щодо розширення рамкової стратегії ромів після 2020 року через верховенство права та механізми демократії [25]. Водночас автори вживають також словосполучення «*Roma Integration*» («інтеграція ромів»), що стосується національних моделей включення ромів у громадянське суспільство вибраних ними країн ЄС (Болгарії, Угорщини, Словаччини, Румунії, Франції, Італії та Іспанії).

Вказане вище словосполучення «*Roma Inclusion*» знову зустрічається в експертних рекомендаціях (травень 2023 року) в контексті питання біженців із України після широкомасштабного російських вторгнення військ в Україну в лютому 2022 року [24].

«План дій з покращення ситуації ромів і сінті в регіоні ОБСЄ» (англ. «*Action Plan on Improving the Situation of Roma and Sinti within the OSCE Area*»), прийнятий ще в листопаді 2003 року, як бачимо використовує словосполучення «покращення ситуації». Водночас у тексті четвертого розділу «Вирішення соціально-економічних питань» зустрічаємо тези про завдання «сприяти *інтеграції ромів і сінті* в соціальне та економічне життя та боротися з їхньою ізоляцією та бідністю. ОБСЄ та її держави-учасниці повинні продовжувати сприяти такій *інтеграції*» (курсив наш – М.Г.) [19, р. 7]. Водночас у п'ятому розділі «Покращення доступу до освіти» серед рекомендованих дій для країн-учасниць ОБСЄ з'являється й термін «включення»/«інклюзія». Зокрема, йдеться про «рівні можливості для освітньої та соціальної інклюзії» (в документі: «equal opportunities for educational and social inclusion» – М.Г.) [19, р. 11]. У шостому розділі «Покращення участі в громадському та політичному житті» крім політологічних категорій політичної участі та політичного представництва також вказується про розширення можливостей та *інтегрування* ромів і сінті до процесів прийняття рішень у якості обраних представників від громад та повноцінних громадян своєї країни (курсив наш – М.Г.) [19, р. 13].

«Стратегічний план дій Ради Європи з включення ромів і кочівників на 2020–2025 роки» (англ. «*Council of Europe Strategic Action Plan for Roma and Traveller Inclusion (2020–2025)*»), прийнятий 22 січня 2020 року, передбачає просування стратегічних цілей Ради Європи щодо захисту та просування прав людини, демократії та верховенства права в політичну площину для соціального та міжкультурного залучення ромів і кочівників у Європі. «Стратегічний план...» виступає своєрідною дорожньою картою й практичним інструментом для розробки, реалізації та коригування різних програм і дій щодо включення ромів у громадське суспільство, захисту прав ромів і мандрівників, боротьби з антициганізмом і дискримінацією представників ромського етносу в Європі [20].

Прийнятий на рівні ЄС у жовтні 2020 року «Ромський стратегічний рамковий документ ЄС для рівності, інклюзії та участі на 2020–2030 роки» (англ. «*EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation for 2020–2030*») розглядає вже три базові поняття: «соціально-економічне включення», «ефективна рівність» та «змістовна участь» [22]. Прийнятий документ

передбачав розробку національних стратегій забезпечення рівності, включення та участі ромів на рівні кожної країни-учасниці ЄС до вересня 2021 року. Водночас Румунія, Латвія, Бельгія, Естонія та Болгарія вчасно їх не представили. Цей факт дозволив експерту з українсько-угорських міждержавних відносин Дмитру Тужанському констатувати про те, що «інтеграція ромів у ЄС призупинилась» [17]. Прикметно, що далі по тексту зустрічаємо твердження експерта про те, що «включення ромів у процес прийняття рішень часто заважає їх недовіра до влади через багаторічний досвід виключення та зловживання» (курсив наш – М.Г.) [17].

Зауважимо, що на відміну від поняття «включення» як процесу збільшення залученості всіх громадян до соціально активної позиції в поліетнічному соціумі, термін «інтеграція» стосовно ромів було застосовано в «Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року», що схвалена Указом Президента України від 8 квітня 2013 року своєю метою проголошувала «забезпечення рівних прав і можливостей для її (ромської меншини – М.Г.) участі в соціально-економічному та культурному житті держави, а також активізації співпраці з громадськими об'єднаннями ромів» [14]. Інтеграція ромської спільноти в українське суспільство у розумінні вітчизняного законодавця на практиці повинна передбачати реалізацію шести завдань: 1) правовий захист; 2) соціальний захист і зайнятість; 3) підвищення освітнього рівня; 4) питання охорони здоров'я; 5) поліпшення житлово-побутових умов; 6) задоволення культурних та інформаційних потреб [14]. Як бачимо, проблема представництва ромів на рівні місцевого самоврядування та органів виконавчої влади локального та регіонального рівня навіть не ставиться на порядок денний. Це засвідчує наш, поки що доволі низький, порівняно з сусідами рівень розуміння та практичного вирішення проблем ромських громад України.

У схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 липня 2021 року «Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року» (далі – «Стратегія... до 2030 року» – М.Г.) зміщені акценти в аспекті колективних та індивідуальних прав. Йдеться вже не про захист та інтеграцію ромської меншини загалом як спільноти, як у попередньому документі, а про рамки реалізації «прав і можливостей осіб», які до неї належать або ж мають відповідну етноідентичність [15]. Зауважимо, цей документ прийнятий з урахуванням положень проаналізованих вище трьох міжнародних документів («Плану дій з покращення

ситуації ромів і сінти в регіоні ОБСЄ», «Стратегічного плану дій Ради Європи з інклюзії ромів та кочівників на 2020–2025 роки» та «Ромського стратегічного рамкового документу Європейського Союзу для рівності, інклюзії та участі на 2020–2030 роки»).

У «Стратегії... до 2030 року» розглядається вже не проблема інтеграції ромської меншини, а питання її «повноцінної самореалізації» (курсив наш – М.Г.) в культурному, соціальному, економічному та політичному житті суспільства» [15]. Деталізовані завдання Стратегії визначаються у розрізі восьми цілей: 1) актуалізація та деталізація статистичної інформації щодо ромів; 2) забезпечення правового захисту і протидії дискримінації; 3) розширення можливостей доступу до якісної освіти; 4) розширення можливостей доступу до послуг у сфері охорони здоров'я; 5) підвищення якості житлово-побутових умов; 6) забезпечення працевлаштування і підвищення рівня зайнятості; 7) забезпечення соціального захисту; 8) підтримка і вивчення ромської культури, мистецтва, історії, мови [15]. Водночас проблематика включення ромських громад в українське суспільство через практику позитивної дискримінації або ж забезпечення функціональної моделі культурної автономії (до прикладу, як в Угорщині – М.Г.) залишилася поза увагою вітчизняного етнополітичного менеджменту.

Ураховуючи концептуальні положення різних праць науковців і вказаних вище документів, вважаємо за необхідне розмежувати поняття «інтеграція» та «включення»/«інклюзія». На нашу думку, інтеграція є процесом соціально-економічної, культурно-освітньої та суспільно-політичної адаптації представників етнічних меншин у середовищі громадянського суспільства та політичної нації. Вона передбачає як рівні права, так і рівні умови (! – М.Г.) соціалізації для представників етнічних громад. Утім досвід співіснування ромських громад в умовах поліетнічного середовища засвідчує, що вони не мають рівних умов для інтеграції в соціум у порівнянні з іншими етнічними спільнотами. Цьому перешкоджають, на жаль, традиції компактного проживання в «таборах», геттоїзація та маргіналізація ромських громад.

Із іншого боку, поняття «включення»/«інклюзія» більш доречно для розуміння специфіки та особливих умов соціалізації ромів. Тобто, ми говоримо про нагальність створення специфічних умов у сфері освіти, зайнятості, громадського та політичного життя. Власне тому включення істотно відрізняється від інтеграції, що нівелює специфічні умови життєдіяльності ромських громад із перспективою їх повноцінного «входження» у громадянське суспільство, зокрема України.

Варто зауважити також, що одним із пріоритетних завдань для громадянського суспільства України є процес міжетнічної та міжкультурної інтеграції [5]. Відтак ромські громади різних регіонів держави залучені в цей процес у своєрідному «реверсному» форматі. З одного боку, держава формує порядок денний у контексті реалізації етнонаціональної та соціальної політики. З іншого боку, ромські громадські організації залучають до процесу включення/інтеграції багаточисельні групи ромського населення України.

Висновки. Необхідно констатувати, що проблематика теоретико-методологічного осмислення включення/інтеграції етнічних меншин у громадсько-політичне життя суспільства представлена як у науковій літературі, так і офіційних нормативно-правових актах. Серед вчених, які зверталися до теоретичного обґрунтування міжетнічної інтеграції, можна виділити українських етнологів Михайла Тиводара та Степана Павлюка. Вони відносили міжетнічну інтеграцію до етнооб'єднувачих процесів і констатували, що вона сприяє виробленню загальних психоментальних рис, що призводить до зміцнення стійкості поліетнічних держав й формування моделі політичної/громадянської нації.

Етнополітолог Олексій Картунов звернув увагу на те, що міжетнічна інтеграція відбувається на паритетних засадах, має груповий характер і призводить до появи політичної нації, а не суперетнічної спільноти. Зауваження Олексія Картунова про складність формування політичної нації українців через небажання етнічних меншин асоціюватися з етнонімом «українці», на наш погляд, нівельовано з часу широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну.

Українська політологиня Лариса Лойко протиставила поняття «плюралізм», яке окреслює збереження етнічного різноманіття в суспільстві та поняття «інтеграція», яке призводить до усунення етнокультурних відмінностей в багатоскладових соціальних системах. Подібно до цього етнополітолог Роман Коршук протиставляє моделі асиміляції (уподібнення етносоціального середовища) та інтеграції (формування нової ідентичності зі збереженням культурних відмінностей етносів у рамках політичної нації).

Дослідниця в галузі державного управління Вікторія Андріяш виокремлює п'ять моделей етнополітики: асиміляцію, інтеграцію, фузію (дифузію), плюралізм і сегрегацію. Варто зауважити, що власне інтеграція є найбільш суперечливою моделлю. Тому тут можна виділити в свою чергу три інтеграційні варіації, що представлені в Європі: модель протесту, модель асиміляції та модель мультикультуралізму.

На наш погляд, модель мультикультуралізму на відміну від моделі інтеграції (англ. *integration*), конотується із нашим розумінням поняття «включення» (англ. *inclusion*). Інтеграція базується на загальних принципах демократії та формування громадського суспільства, що виходить з рівних умов і можливостей індивідів. Водночас включення/інклюзія передбачає врахування різних ситуацій та стартових умов індивідів, які є представниками різних етнічних груп. Ромська етнічна громада в силу різних причин знаходиться на маргінесах суспільства, відтак потребує особливих механізмів для соціалізації молодого покоління. Таке розуміння проблематики включення/інклюзії ми знаходимо в дослідженнях, присвячених інклюзивній освіті. Вважаємо, що подібний підхід варто застосовувати і в політологічному дискурсі, що релевантний проблематиці позитивної дискримінації ромів у сфері політичного життя суспільства.

На завершення підкреслимо, що англomовний термін «*Roma Inclusion*» в розумінні «включення»/«інклюзія» стосовно ромських етнічних громад у Європі широко практикується в міжнародному експертному та науковому дискурсі. Насамперед, на рівні європейських політичних структур – ОБСЄ, Ради Європи та ЄС. У такому аспекті фахівцями підготовлені документи «Стратегічний план дій Ради Європи з включення ромів і кочівників на 2020–2025 роки» та «Ромський стратегічний рамковий документ ЄС для рівності, інклюзії та участі на 2020–2030 роки». Власне європейський підхід презентований у «Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року», де розглядається не просто проблема *інтеграції* ромської меншини, як це було представлено в багатьох попередніх документах, а власне питання *повноцінної самореалізації* ромів України в культурному, соціальному, економічному та політичному житті суспільства (курсив наш – М.Г.).

Література

1. Андріяш В.І. Державна етнополітика України в умовах глобалізації [монографія]. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 328 с.
2. Беліков О.В. Народні вірування та забобони в релігійному світогляді українських циган. *Історія релігій в Україні*. Матеріали XI міжнародної конференції: У 2 кн. Львів : Логос, 2001. Кн. 1. С. 15–17.
3. Брюейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Переклад з англійської Олександра Рябова. Львів: Кальварія, 2006. 280 с.
4. Горват М. Особливості включення ромів у громадсько-політичне життя країн Центрально-Східної

Європи (на прикладі Румунії, Угорщини та Словачької Республіки). *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2019. Вип. 24. С. 141–150.

5. Євтух В.Б., Трошинський В.П., Аза Л.О. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті: Навчальний посібник. К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. 58 с.

6. Інтеграція / В.М. Трегобчук, С.В. Мочерний, С.П. Павлюк, В.В. Копійка, Л.Г. Мельник. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12384> (дата звернення: 26.07.2023).

7. Картунов О.В. Вступ до етнополітології: науково-навчальний посібник. К.: Ін-т економіки, упр. та госп. права, 1999. 300 с.

8. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.

9. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. К.: «Самміт-Книга», 2009. 272 с.: іл. (Серія «Інклюзивна освіта»).

10. Коршук Р. Етнополітологія. Навчальний посібник. К.: Алерта, 2011. 200 с.

11. Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: Монографія. К.: ПЦ «Фоліант», 2005. 634 с.

12. Мателешко Ю.П. Політика «м'якої сили» Угорщини на Закарпатті: цілі, суб'єкти, напрями. *Геополітика України: історія і сучасність*: збірник наукових праць. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2018. Вип. 2 (21). С. 253–270.

13. Надолішній П.І. Розбудова нової системи врядування в Україні: етнонаціональний аспект (Теоретико-методологічний аналіз) / Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. Одес. філ. К.: УАДУ; Одеса: АстроПринт, 1999. 301 с.

14. Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201/2013#Text> (дата звернення: 04.08.2023).

15. Стратегія сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#top> (дата звернення: 04.08.2023).

16. Тиводар М. Етнологія: Навч. посібник. Львів: Світ, 2004. 624 с.

17. Тужанський Д. Інтеграція ромів у ЄС призупинилась – Румунія, Латвія та Естонія не представили національних планів. *Infopost*. Дата оновлення: 11.02.2023. URL: <https://infopost.media/integracziya-romiv-u-yes-pryzupynylas-rumuniya-latviya-ta-estoniya-ne-predstavlyu-nacjonalnyh-planiv/> (дата звернення: 07.08.2023).

18. Явір В.А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. *Політикус*. 2017. Вип. 6. С. 154–157.

19. Action Plan on Improving the Situation of Roma and Sinti within the OSCE Area. 17 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/8/17554.pdf> (дата звернення: 07.08.2023).

20. Council of Europe Strategic Action Plan for Roma and Traveller Inclusion (2020–2025) / approved by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 22 January 2020 at the 1365th meeting of the Ministers' Deputies. Council of Europe, 2020. 22 p. URL: <https://rm.coe.int/coe-strategic-action-plan-for-roma-and-traveller-inclusion-en/16809fe0d0> (дата звернення: 07.08.2023).

21. Decade of Roma inclusion 2005–2015. Terms of reference. 10 p. URL: http://www.anr.gov.ro/docs/deцениul/Roma_Decade_ToR.pdf (дата звернення: 07.08.2023).

22. EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation for 2020–2030. Brussels, 7.10.2020. COM (2020) 620 final. 17 p. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2021-01/eu_roma_strategic_framework_for_equality_inclusion_and_participation_for_2020_-_2030_0.pdf (дата звернення: 07.08.2023).

23. Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020. European Implementation Assessment / European Parliamentary Research Service; Author(s): Ron Korver, Ex-Post Evaluation Unit. European Union, 2020. 74 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/642827/EPRS_STU\(2020\)642827_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/642827/EPRS_STU(2020)642827_EN.pdf) (дата звернення: 07.08.2023).

24. Hungary: RCF – Recommendations on Roma Inclusion in Ukraine Refugee Response (May 2023). <https://data.unhcr.org/en/documents/details/100751> (дата звернення: 07.08.2023).

25. Scaling up Roma Inclusion Strategies: Truth, reconciliation and justice for addressing antigypsyism / Sergio CARRERA, CEPS/ European University Institute; Lina VOSYLI T, CEPS; Iulius ROSTAS, Central European University; Savelina DANOVA-ROUSSINOVA, Independent Consultant; Julia GUERIN, CEPS; Stephanie BRENDA SMIALOWSKI, CEPS. European Union, 2019. 157 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608859/IPOL_STU\(2019\)608859_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608859/IPOL_STU(2019)608859_EN.pdf) (дата звернення: 07.08.2023).

Анотація

Горват М. В. Теоретичні моделі інтеграції/включення національних меншин у громадянське суспільство в контексті вивчення ромської проблематики. – Стаття.

У статті аналізуються теоретичні моделі інтеграції/включення національних меншин у громадянське суспільство в рамках дослідження ромської проблематики. З'ясовано, що серед учених, які обґрунтували проблематику міжетнічної інтеграції, можна виділити етнологів Михайла Тиводара та Степана Павлюка. Міжетнічну інтеграцію вони відносили до етнооб'єднавчих процесів. Вони твердили, що міжетнічна інтеграція сприяє стійкості поліетнічних держав та формуванню моделі політичної/громадянської нації.

У студіях етнополітолога Олексія Картунова йдеться про те, що міжетнічна інтеграція відбувається на паритетних засадах. Вона має груповий характер

і формує політичну націю. Українська політологиня Лариса Лойко розмежувала категорії «плюралізму» та «інтеграція», а етнополітолог Роман Коршук протиставив моделі асиміляції та інтеграції. Відтак дослідниця у галузі державного управління Вікторія Андріяш виокремила п'ять моделей етнополітики: асиміляцію, інтеграцію, фузію (дифузію), плюралізм і сегрегацію. Серед них інтеграція є найбільш суперечливою, тому в її рамках розмежовано три «європейські моделі інтеграції»: протесту, асиміляції та мультикультуралізму.

У розумінні автора статті модель мультикультуралізму конотується із поняттям «включення» (англ. *inclusion*). Якщо інтеграція базується на загальних принципах демократії та формування громадського суспільства, що виходить з рівних умов та можливостей індивідів, то включення/інклюдія передбачає врахування різних ситуацій та стартових умов індивідів, які є представниками різних етнічних груп. Ромська етнічна спільнота, як правило, знаходиться на маргінесах суспільства, тому вона потребує особливих механізмів соціалізації молодого покоління. Такий підхід щодо проблематики включення/інклюдії присутній у студіях інклюдивної освіти.

На думку автора, педагогічний підхід варто застосовувати і в політологічному дискурсі, обґрунтовуючи проблематику позитивної дискримінації ромів у сфері політики та влади. Власне тому англomовний термін «*Roma Inclusion*» в розумінні «включення», а не «інтеграція» стосовно ромських етнічних громад у Європі широко практикується в міжнародному експертному та науковому дискурсі на сучасному етапі.

Ключові слова: національна меншина, інтеграція, ромська етнічна меншина, роми, громадянське суспільство, етнонаціональна політика.

Summary

Horvat M. V. Theoretical models of integration/inclusion of national minorities in civil society in the context of studying Roma issues. – Article.

The article analyzes theoretical models of integration/inclusion of national minorities into civil society within the framework of the studying Roma issues. It was found that among the scientists who substantiated the

issues of interethnic integration, ethnologists Mykhaylo Tyvodar and Stepan Pavliuk can be distinguished. They attributed interethnic integration to ethnic unification processes. They argued that interethnic integration contributes to the stability of multiethnic states and the formation of political/civic nation.

The studies of ethnopolitical scientist Oleksiy Kartunov state that interethnic integration occurs on a parity basis. It has a group character and forms a political nation. Ukrainian political scientist Larysa Loiko distinguished the categories of «pluralism» and «integration», whereas ethnopolitical scientist Roman Korshuk contrasted the models of assimilation and integration. Thus, public administration researcher Viktoriya Andriyash identified five models of ethnopolitics: assimilation, integration, fusion (diffusion), pluralism and segregation. Among them, integration is the most controversial, therefore, within its framework, three «European models of integration» are distinguished: protest, assimilation and multiculturalism.

In the author's understanding of the article, the multiculturalism model is connoted with the concept of «inclusion». If integration is based on the general principles of democracy and the formation of a civil society, which proceeds from equal conditions and opportunities for individuals, then inclusion involves taking into account different situations and starting conditions of individuals who are representatives of different ethnic groups. The Roma ethnic community, as a rule, is on the margins of society, therefore it needs special mechanisms for socialization of the younger generation. This approach to the issue of inclusion is present in studies of inclusive education.

In the author's opinion, the pedagogical approach should also be applied in political science discourse, substantiating the issue of positive discrimination against Roma in the sphere of politics and government. That is why the English term «*Roma Inclusion*» in the sense of «inclusion», not «integration» in relation to Roma ethnic communities in Europe, is widely practiced in international expert and scientific discourse at the present stage.

Key words: national minority, integration, Roma ethnic minority, Roma, civil society, ethnopolitics.

Дата надходження статті: 26.06.2025

Дата прийняття статті: 09.07.2025

Опубліковано: 10.09.2025